

TUFEYL b. AMR

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 243, 448, 502; İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Eşnâm* (nşr. Ahmed M. Ubeyd), Ebüzabî 1424/2003, s. 74; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebî* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), I, 407-411; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, I, 353; II, 108, 157; IV, 237-240; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî), Beyrut, ts. (Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî), VIII, 325-327; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 290-291; IV, 86; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 230-235; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk* (Amrî), XXV, 8-20; XLVI, 105-108; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 78-81; IV, 243; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, I, 344-347; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Cize 1417-18/1997, IV, 242-249; VII, 301-303; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 225-226; Bedreddin el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, Kahire, ts. (İdâretü't-tibâati'l-müniriyye), XIV, 207-208; XVIII, 34; İsmâil L. Çakan, "Amr b. Tufeyl", *DİA*, III, 93; Mustafa Fayda, "Devs (Benî Devs)", a.e., IX, 253.

ZEKERİYA GÜLER

TUFEYL el-GANEVİ

(طفيل الغنوي)

Ebü Kurrân Tufeyl
b. Avf b. Kâ'b b. Halef el-Ganevî
(ö. m. 610 [?])

Câhiliye devri şairi.

Kays Aylân kabilesinin küçük bir kolu olan Ganioğulları'na mensuptur. Bu kolun ilk yerleşim yeri Mekke yakınlarında iken sonraları Necid'e göç etmiş, bugünkü Hâil şehri yakınlarında Tay dağlarının güneydoğusunda yaşayan Ca'fer b. Kilâb oğullarına komşu olmuştur. Tufeyl'in kabilesi, savaşlarda elde ettiği ganimetin dörtte birini kendisinin savaşta gösterdiği yararlıklar sebebiyle, ayrıca Câhiliye döneminde şairlere ganimetten pay verilmesi geleneğine uyarak Tufeyl'e verir. Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Tufeyl'in iyi bir savaşçı olduğunu ve kendi kabilesiyle Tay kabilesi arasında cereyan eden savaşta büyük yararlıklar gösterdiğini belirtmektedir (*el-Eğâni*, XV, 340).

Câhiliye döneminin güçlü şairlerinden kabul edilen Tufeyl, şiirlerini üzerinde uzun süre çalıştıktan sonra şiir tenkitçilerine sunduğundan "muhabbir" (süsleyen, güzelleştiren) ve şairler arasında en iyi at tasvirini yapanlardan biri olduğu için "Tufeylü'l-hayl" lakabıyla anılmıştır. Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Ebü Duâd el-İyâdî'nin hayatını anlatırken (*a.g.e.*, XVI, 404-405) Asmaî'den naklen Tufeyl'in, Ebü Duâd ve Nâbiga el-Ca'dî'nin Câhiliye devrinde en iyi at tasvirini yapan şairler olduğunu ve kimsenin bunlara erişemediğini kaydeder. Nitekim İslâmî dönemde "Kitâbü'l-Hayl, Kitâbü Nese-

bi'l-hayl, Kitâbü Esmâi hayli'l-Arab" vb. adlarla telif edilen eserlerde Tufeyl'in şiirlerinden çokça örnek verildiği görülür. Asmaî, Tufeyl'in bazı şiirlerini İmruülkays'ın şiirlerinden üstün bulur (Abdülkâdir el-Bağdâdî, IX, 47); ayrıca Emevî Halifesi Muâviye b. Ebü Süfyân'ın, "Tufeyl'in şiiri Zührey'den önceki şairlerin şiirine benzer" dediğini nakleder (*Fuḥûletü's-su'arâ*, s. 10). İbn Kuteybe de Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân'ın ata binmeyi öğrenmek isteyenlerin Tufeyl'in şiirini rivayet etmesini tavsiye ettiğini belirtir (*eş-Şif'r ve's-su'arâ*, I, 364). Zührey b. Ebü Sülmâ, Evs b. Hacer'in yanı sıra Tufeyl'in de râvisiydi.

Yaklaşık 370 beyitten oluşan Tufeyl'in divanı birkaç uzun kaside ile on kıta ve müstakil beyitlerden meydana gelmektedir. Câhiliye dönemi savaşçı şairlerinin geleneğine uygun biçimde daha çok fahr şiirleri içeren divanda mersiye, medih ve gazel ikinci plandadır. At tasvirile ilgili şiirler beklediği kadar fazla değildir. Eksik olan divanı Sa'leb rivayet edip (İbnü'n-Nedîm, s. 76) İbnü's-Sikkît şerhetmişse de (Abdülkâdir el-Bağdâdî, IX, 45; X, 107) bunlar günümüze ulaşmamıştır. Abdülkâdir el-Bağdâdî, İbnü's-Sikkît'in şerhinden faydalanmıştır (*a.g.e.*, III, 642-643; IV, 236-237). F. Krenkow, Tufeyl'in İbnü's-Sikkît rivayeti ve şerhiyle intikal eden bir kasidesini divanının neşrinden çok önce İngilizce çevirisiyle birlikte yayımlamıştır (bk. bibl.). Divan ilk defa F. Krenkow tarafından British Museum'da bulunan (Or., nr. 6771, vr. 1^a-28^b) yazmaya dayanılarak Tırmîh b. Hakîm'in şiirleriyle birlikte *The Poems of Tufail b. 'Auf al-Ghanawi and eş-Tırmîh İbn Hakîm at-Tayyi* adıyla ve İngilizce tercümesiyle beraber neşredilmiş (London 1927), daha sonra Asmaî tarafından derlenip şerhedilen ve Ebü Hâtîm es-Sicistânî tarafından rivayet edilen divanı Muhammed Abdülkâdir Ahmed (*Tufeyl el-Ganevî: Hayâtühü ve şif'ruh*, Beyrut 1968) ve Hasan Fellahoğlu (*Divânü Tufeyl el-Ganevî: Şerhu'l-Aşma'i*, Beyrut 1998) yayımlamıştır. Tufeyl'in bazı şiirleri, el-Methafü'l-İrâkî'de nüshası bulunan (nr. 1469) derleyeni meçhul *Divânü's-su'arâ'i'l-Câhiliyyin* adlı eserde yer almaktadır; M. Abdülkâdir neşri de bu yazmaya dayanmaktadır. Hâtûn Abdülazîz el-Büreykân, *Şâ'iriyyetü't-Tufeyl el-Ganevî* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (Câmiatü'l-Melik Suûd el-Âdâb el-Luğatü'l-Arabiyye, Riyad 1406).

BİBLİYOGRAFYA :

Asmaî, *Fuḥûletü's-su'arâ* (nşr. Ch. C. Torrey), Beyrut 1389/1971, s. 10; İbn Kuteybe, *eş-Şif'r*

ve's-su'arâ, Beyrut 1964, I, 364-365; Süfi, *Edebü'l-küttâb*, s. 105; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğâni* (nşr. Yûsuf Ali et-Tavil), Beyrut 1407/1986, XV, 337-343; XVI, 404-405; Âmidî, *el-Mü'telif*, s. 147; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 76; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hiżanetü'l-edeb*, III, 642-643; IV, 236-237; IX, 45-47; X, 107; Blachère, *Târihu'l-edeb*, s. 296; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), I, 174-175; Ömer Ferruh, *Târihu'l-edeb*, I, 175-178; Sezgin, *GAS* (Ar.), II/2, s. 179-181; F. Krenkow, "Tufail al-Ghanawî: A Poem from the Asma'iyât in the Recension and with the Comments of Ibn as-Sikkît", *JRAS* (1907), s. 815-877; P. Schwartz, "Tufail al-Ghanawî", *OLZ*, XXXII (1929), s. 369-374; Halil Merdem Bek, "Tufeyl el-Ganevî", *MMAdm.*, XVI (1941), s. 46-48; J. E. Montgomery, "Tufayl b. 'Awf", *EP* (İng.), X, 586; a.mif., "Tufayl ibn 'Awf al-Ghanawî", *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami – P. Starkey), London 1998, II, 783; Ali Ebü Zeyd, "Tufeyl el-Ganevî", *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, Dimaşk 2005, XII, 584.

KENAN DEMİRAYAK

TUFİ

(الطوفي)

Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân
b. Abdilkavî b. Abdilkerîm
b. Saîd et-Tufî el-Hanbelî
(ö. 716/1316)

Kelâm âlimi,
Hanbelî fakihî ve müfessir.

670 (1271) yılı civarında Bağdat'ın Sarsar kasabasının Tûfâ köyünde doğdu. İlk eğitimini köyünde aldıktan sonra Sarsar'a yerleşti. 691'de (1292) Bağdat'a geçerek Müstansiriyye Medresesi'nde Ebü Abdullah Muhammed b. Hüseyin el-Mevsilî ve Ebü Bekir el-Kalânîsi gibi âlimlerden ders aldı. 704'te (1304) Dimaşk'a gitti, ismini övgüyle andığı ve hakkında şiirler yazdığı İbn Teymiyye'nin derslerine katıldı. Ayrıca Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, Dimaşk'taki Hanbelî Kadısı Takıyyüddin Süleyman b. Hamza el-Makdisî ve diğer bazı âlimlerden hadis dersleri gördü. Ertesi yıl Kahire'ye geçip Mansûriyye ve Nâsiriyye medreselerinde müid sıfatıyla ders verdi, ayrıca kendisi çeşitli hocalardan ders aldı. 711'de (1311) hocası Hanbelî Kâdilkudâtî Mes'ûd b. Ahmed el-Hârisî ile aralarında çıkan anlaşmazlık sonucunda Şîlik'le itham edildi, görevinden alınarak önce hapse atıldı, ardından Güney Mısır'daki Kûs şehrine sürüldü. Hayatının en verimli dönemlerinden birini geçirdiği Kûs'tan 714 yılı sonlarında (Mart 1315) hacca gitti; bir yıl kadar Mekke ve Medine'de kaldı. Ertesi yıl ikinci haccını yaparak Filistin'e döndü ve henüz genç denilebilecek bir yaşta 716 yılının Receb ayında (Eylül-Ekim 1316) el-

Halîl şehrinde vefat etti. Safedî, Süyûtî ve Kâtib Çelebi gibi müellifler onun 710 veya 711'de öldüğünü ileri sürmüşse de Tüfî'nin hayatıyla ilgili diğer bilgiler göz önüne alındığında bu tarihlerin yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

Tüfî'nin Ehl-i sünnet akaidine ve Hanbelî mezhebine bağlılığına dair biyografi eserlerinde kesin ifadeler yer almamaktadır. Bazı kaynaklarda başlangıçta Şii eğilimli olmakla birlikte sonradan Sünniliğe döndüğü zikredilirken İbn Receb gibi Hanbelî âlimleri bunu takıyye şeklinde değerlendirmiştir (*ez-Zeyl*, II, 369, 370). Maslahatla ilgili fikirlerini esas alan bir kısım müellifler Tüfî'nin Şii kimliğini gizleyip kendisini Hanbelî gibi takdim ettiğini ileri sürmüştür (M. Zâhid Kevserî, s. 119-121, 333; M. Ebû Zehre, s. 324-326; Stewart, s. 70-72). Ancak söz konusu iddianın yer aldığı kaynaklardaki deliller güçlü değildir. Mesele Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Âişe'ye yönelik hicivler arzeden şiirlerden biri ona ait olmayıp Sünnî bakış açısını savunurken Şii'lerin görüşüne atfen nakledilmiştir ('*Al-mü'l-cezel*, s. 222). Kendisine isnat edilen *el-Âzâbü'l-vâsib 'alâ ervâhi'n-nevâsib* adlı, Sünniliğe karşı olduğu belirtilen eser günümüze ulaşmamıştır. Tüfî'nin Şiilikle bağlantısı konusunda Uleymî gibi klasik yazarlar da kesin bir hüküm vermekten kaçınmıştır (*el-Menhecû'l-aħmed*, V, 7). Ayrıca klasik Şii biyografilerinde onun hiç zikredilmemesi dikkate değer bir husustur. İlk defa Tüfî'ye yer veren yakın dönem Şii müellifi Hânsârî de bu durumu göz önüne alıp tereddütlerini belirtir (*Ravzâtü'l-cennât*, IV, 89-90). Öte yandan Tüfî'nin eserleri incelendiğinde onun Şiilikle bağlantısını kuracak delillere rastlanmaz; aksine bu mezhebe karşı eleştirileri daha çok göze çarpar (*EP² [İng.]*, X, 588). Ashabın tamamına saygı gösteren Tüfî başta imâmetle ilgili görüşleri olmak üzere Şii yaklaşımını eleştirir (*Der'ü'l-kavli'l-kabîh*, s. 105, 190-191, 346). Kelâmî bakış açısını ortaya koyduğu Kur'an tefsirinde Şii'lerin düşüncesi ve yorumlarına karşı çıktığı gibi onların imâmetle ilgili olarak öne sürdükleri açıklamaları da zayıf, asılsız ve aşırı bulur (*el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 105, 119-124, 313-314). Tüfî'nin değişik görüş ve inançları değerlendirirken kullandığı objektif dil ve sahip olduğu özeleştirici kabiliyetinin o dönemdeki rekabet ortamı içinde bu tür suçlamalara yol açması mümkündür. Muhtemelen müslümanlar arasında mevcut görüş ayrılıkları ve uyumsuzluklardan rahatsız olup problemlerin kaynağını incelemesi ve yeni değerlendirmeler yapması

Sünniliğe bağlılığının sorgulanmasına yol açmıştır (Heinrichs, LVIII [2005], s. 147).

İtikadî Görüşleri. Selefliliğin içinde farklı bir çizgide seyreden Tüfî akli istidlâle yer vermiş, bazan eleştiriler yöneltse de çoğunlukla kelâm metodunu savunmuştur. Mantık ve kelâm ilimlerini müdafaa amacıyla *Def'ü'l-melâm 'an ehli'l-mantık ve'l-kelem* adlı bir eser yazdığını belirtmiş (*el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, III, 305), ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır. Usûlü'd-dîn konularıyla uğraşmayı farz-ı kifâye olarak değerlendiren Tüfî, inanç esaslarının Kur'an ve Sünnet çerçevesinde belirlenip akılla desteklenmesinden yanadır. Ancak aklın tek başına gerçeğe ulaşamadığı fikrinden hareketle itikadî alanda akli esas alan felsefî kelâmî eleştirmiş, bu tür kelâmın bir yönüyle övülürken diğer bir yönüyle kınanabileceği sonucuna ulaşmıştır (*a.g.e.*, I, 206-209). Tüfî, övgüye lâyık kelâmla meşgul olanların durumunu Kur'an'da işaret edilen akıl yürütmeler ışığında değerlendirmiş, Allah'ın ezeliiliği ve âlemin yaratılmışlığı konusundaki kelâm delillerini Hz. İbrâhim'in Allah'ı arayış çabasına benzetmiş (el-En'âm 6/75-79), kelâmcıları "İbrâhim'in öğrencileri" diye nitelendirmiştir (*a.g.e.*, II, 178-180). Ona göre Kur'an-ı Kerîm, Hz. İbrâhim modelini örnek gösterip (en-Nahl 16/121) akıl yürütmeyi insanlar için en doğru yöntem olarak belirlemiştir. Ayrıca kelâm nefsin mânevî terbiyesi için bir ön hazırlık niteliğindedir. Zira insanların keşfi bilgilere ulaşabilmesi için öncelikle nazarî ilimlerle donatılmış olması gerekir (*a.g.e.*, II, 385).

İmanı sadece kalp ile tasdik etmekten ibaret sayan Tüfî dil ile ikrarı gerekli görmez. İmanla ameli birbirinden ayırır ve İslâm'ı imanın görünen tarafı, imanı da İslâm'ın görünmeyen yönü olarak değerlendirir (*Hallâlû'l-ukad*, vr. 5^{a-b}). Mu'tezilî yaklaşımı eleştirirken hüsün ve kubhun akıl tarafından bilinebileceğini bütünüyle inkâr etmese de akla fiiller hakkında fayda ve zarar ölçüsüne göre hüküm verme yetkisi tanımaz. Kader dairesi içinde kulun bir nevi ilâhî mecburiyet altında bulunduğunu söyleyen Tüfî kaderi köprüye benzetir; akan suların insanı köprüünün üzerinden geçmeye mecbur etmesi gibi sebep ve şartların da kulu kader çizgisinde yürümeye zorladığını belirtir (*Der'ü'l-kavli'l-kabîh*, s. 89, 92, 220). Cenâb-ı Hak insanları kendi istekleriyle baş başa bıraksaydı, tarihin akışı mevcuttan farklı bir durum arz etmez, Hz. Mûsâ yine itaatkâr bir nebî, Firavun da doğru yoldan sapmış bir isyankâr olurdu. Çünkü Allah insanların

yaratılış özelliklerini ezeli ilmiyle kuşatır, onların irade ve yönelişlerini önceden bilir (*Hallâlû'l-ukad*, vr. 12^{a-b}). İlâhî sıfatlar konusunda en isabetli yol tenzih ve ispatı birleştirip ikisine de yer veren dengeli tutumdur (*el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, III, 222-223).

Bazı âyet ve hadislerde Allah'a atfedilen el, yüz, ayak gibi haberî sıfatlar konusunda Tüfî ne Mücessime gibi antropomorfik yaklaşımı ne de Mu'tezile gibi zâhiri büsbütün reddeden te'vil yolunu benimser. Ona göre bu sıfatlar Allah ile yaratılmışlar arasında ortak sayılan isimler cinsindedir. Nitekim hem insanın hem de Allah'ın zâtı vardır, ancak bunda isim benzerliğinden başka bir ortaklık yoktur (*Hallâlû'l-ukad*, vr. 13^a). Âyetlerde görülecek teâruz durumlarını kendine has bir yöntemle vahyin orijinalliğine bağlayan Tüfî, bunu Hz. Peygamber'in doğruluğunu ve nübüvetinin ispatını gösteren deliller içinde sunar (Shihadeh, VIII/2 [2006], s. 12-16). Âhiret inancıyla ilgili olarak mükellefleri kâfir ve mümin diye iki kategoride inceleyen Tüfî'ye göre kâfir ebediyen cehennemde kalacak, günahkâr mümin cezasını çektikten sonra cennete gidecektir. Rû-yetullahı kabul edip onun âhiret şartları içinde gerçekleşeceğini söyler; bunu inkâr eden Mu'tezile ile konuyu dünya şartlarına bağlayan ve İttihâdiyye olarak adlandırdığı sûfi grupları eleştirir (*eş-Sa'katü'l-gaçabiyye*, s. 396-407; *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, II, 186-190, 234-237). Tüfî diğer dinleri de inceleyip tahlillerde bulunur ve bunu kelâm ilminin ayrılmaz bir parçası olarak görür. Onun Hıristiyanlık'la ilgili çalışmaları dikkat çekicidir. Geleneksel reddiye literatürü çizgisini takip ettiği gibi eserlerinde pek çok aşçıdan orijinal sayılabilecek tahliller de ortaya koyar. Hıristiyanlık'la ilgili değerlendirmelerinde Kitâb-ı Mukaddes'i inceleyip hıristiyan teolojisine karşı deliller geliştirir. Tüfî'yi bu konuda diğer müslüman müelliflerden ayıran en önemli husus hıristiyan kutsal kitabını tefsir ederek bu alanda müstakil bir çalışma kaleme almış olmasıdır. Böylece o, hem Kur'an-ı Kerîm hem de Kitâb-ı Mukaddes üzerine tefsir yazan ilk müslüman müellif unvanını kazanmıştır. Felsefeyle de ilgilenen Tüfî çeşitli görüş ve yaklaşımlarından dolayı felsefe mensuplarına eleştiriler yöneltir. Ona göre felsefenin kendisi değil kullanılış biçimi eleştiriye tâbi tutulmalıdır. Zira doğru yöntemler kullanıldığı takdirde felsefe de kişiyi inanca ve itaate ulaştırır (*a.g.e.*, II, 207).

Eserleri. A) Tefsir ve Hadis. 1. Beyânü mâ vaċa'a fi'l-Kur'an mine'l-a'dâd. Ber-

TÜFİ

lin'de bir nüshası mevcuttur (Staatsbibliothek, Landberg, nr. 752). **2. el-İksîr fî 'ilmi't-tefsîr.** Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in *el-Câmi'u'l-kebîr fî şinâ'ati'l-manzûm mine'l-ke'lâm ve'l-menşûr* adlı eserinin özetlenerek bazı ilâvelerin yapılmasıyla meydana gelmiştir. İbnü'l-Esîr'in kitabı belâgat hakkında yazılmış olmakla birlikte Tüfî yazdığı mukaddime, açıklayıcı notları ve ele aldığı âyetlerle eseri bir tefsîr usulüne dönüştürmeye çalışmıştır. Bu sebeple eserin temel konusu lugavî tefsîr olup dil ve belâgat ilimlerini âyetlerle anlatan bir telif olarak görülebilir (nşr. Abdülkâdir Hüseyin, Kahire 1977). Hüseyin Yıldırım, Necmeddin Tüfî'nin *el-İksîr fî 'ilmi't-tefsîr Adlı Eserinin Kur'an İlimleri Açısından Değerlendirilmesi* başlığıyla yüksek lisans çalışması yapmış (2005, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), eser üzerine Abdülkerim Seber tarafından bir makale kaleme alınmıştır (bk. bibl.). **3. İzâhu'l-beyân 'an ma'nâ ümmi'l-Kur'an.** Fâtîha sûresinin tefsîri olup son kısmında Felak ve Nâs sûrelerini açıklamasına da yer verilmiştir (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, *Mecelletü'l-buhûşî'l-İslâmiyye*, XXXVI [Riyad 1992-1993], s. 335-361). **4. el-İnşikâk, Kâf, en-Nebe', el-Kıyâme, et-Târîk.** Ali Hüseyin el-Bevvâb eseri *Tefsîrü süveri Kâf, el-Kıyâme, en-Nebe', el-İnşikâk, et-Târîk* adıyla yayımlanmıştır (Riyad 1992). **5. Muhtaşarü't-Tirmizî.** *el-Câmi'u's-şâhîh'in* iki cilt halinde muhtasarı olan eserin Kahire'de yazma nüshası bulunmaktadır (Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, nr. 487). **6. Şerhu'l-Erba'în.** Nevevî'nin kırk hadisinin şerhidir (*Kitâbü't-Ta'yîn fî şerhi'l-Erba'în*, nşr. Ahmed Hâc Muhammed Osman, Beyrut-Mekke 1998). Bilhassa Tüfî'nin maslahatla ilgili fikirlerini ortaya koyduğu "lâ çarare ve lâ dirâr" hadisinin şerhiyle alakalı kısmı pek çok defa basılmış (meselâ bk. Cemâleddin el-Kâsımî, *Risâle fî'l-meşâlihi'l-mürsele*, *Mecmû'ü resâ'il fî usûli'l-fıkḥ*, Beyrut 1324/1906, s. 37-70; Reşîd Rızâ, "Edilletü's-şerf ve taqdimü'l-maşlaḥa fî'l-mu'âmelât 'ale'n-naş", *el-Menâr*, IX [Kahire 1324/1906], s. 745-770; Mustafa Zeyd, *el-Maşlaḥa fî't-teşrî'i'l-İslâmî ve Necmüddin et-Tüfî*, Kahire 1384/1964; Abdülvehhâb Hallâf, *Meşâdirü't-teşrî'i'l-İslâmî fî mâ lâ naşsa fihî*, Küveyt 1402/1982, s. 105-144; *Risâle fî rî'âyeti'l-maşlaḥa*, nşr. Ahmed Abdürrahîm es-Sâyih, Kahire 1413/1993), bu kısım ayrıca Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İsmail Hakkı İzmîrli, *İlm-i Hilâf*, İstanbul 1330, s. 100-105 [muh-tasar tercüme]; Kâşif Hamdi Okur, "Nas ve Maslahat", *Kur'an'ın Tarihsel ve Evren-*

sel Okunuşu [ed. Mevlüt Uyanık], Ankara 1997, s. 219-246; a.m.f., "Nas ve Maslahat [*Risâle fî'l-meşâlihi'l-mürsele*]", *Maķāşid ve İctihâd* [nşr. Ahmet Yaman], İstanbul 2010, s. 357-377; Süleyman Ateş, "İslâm Hukuk Metodolojisinde Çok Önemli Bir Risâle", *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, sy. 22-24/2 [İstanbul 1999-2000], s. 80-100; Ali Pekcan, "Necmüddin Tuḥfî [ö. 716/1316]'nin Maslahat Risâlesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, III/1 [Samsun 2003], s. 267-313).

B) Fıkḥ ve Kelâm. 1. eṣ-Şa'katü'l-ğadabiyye fi'r-red 'alâ münkiri'l-'Arabîyye. Tüfî'nin ilk eserlerinden olup fikhî meselelerin anlaşılmasında Arapça'nın önemini vurgulamak üzere kaleme alınmış ve Hanbelî fûrû eserlerinin sistematığına göre tertip edilmiştir (nşr. Muhammed b. Hâlid el-Fâzıl, Riyad 1417/1997). Eser üzerine Ali b. İbrâhim b. Kusayyir bir makale yazmıştır (*ed-De'riyye*, X/37-38 [1428/2007], s. 359-431). **2. el-Bülbül fî usûli'l-fıkḥ.** Muḩaffakuddîn İbn Kudâme'nin *Ravzatü'n-nâzır* adlı eserinin muhtasarı olduğu için *Muhtaşarü'r-Ravza* olarak da bilinir (Riyad 1383; nşr. Saîd Muhammed Lahhâm, Beyrut 1420/1999). Tüfî, *Ravza'daki* mantığa dair mukaddimeyi eserine almamış, ancak esere yeni bazı meseleler eklemiştir. Alâeddin Ali b. Muhammed b. Ali el-Kinânî el-Askalânî eseri *Sevâdü'n-nâzır ve şekâ'ıku'r-Ravzî'n-nâzır* adıyla şerhetmiş (nüshası için bk. Kahire, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, nr. 283), bu şerh doktora tezi olarak tahkik edilmiştir (nşr. Hamza b. Hüseyin b. Hamza el-Fîr, 1399/1979, Ümmülkurâ Üniversitesi). İbn Nasrullah esere *ḩavâş 'alâ Muhtaşari't-Tüfî* adıyla bazı ilâveler yapmış ve eseri *Naẓmü Muhtaşari't-Tüfî* ismiyle manzum hale getirmiştir. İzzeddin Ebü'l-Berekât Abdülazîz b. Ali, İzzeddin el-Askalânî ve Ali b. Süleyman el-Merdâvî'nin de birer şerhi bulunmaktadır. **3. Şerhu Muhtaşari'r-Ravza** (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, I-III, Beyrut 1987-1989; nşr. İbrahim b. Abdullah b. Muhammed Âl-i İbrâhim, I-III, Riyad 1409/1989). Bir önceki eserin şerhidir. **4. Nihâyetü's-sûl fî 'ilmi'l-uşûl (Kâidetün celîle fî'l-uşûl)** (Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, Usûl, Teymûr, nr. 179). **5. 'Alemü'l-cezel fî 'ilmi'l-cedel.** Kur'an'da geçen münazara örneklerinin sistematik bir değerlendirmesini içerir ('*Alam al-jadhal fî 'ilm al-jadal. Das Banner der Fröhlichkeit über die Wissenschaft vom Disput*, nşr. Wolfhart Heinrichs, Wiesbaden 1987). Nâsır Abdürrâzık el-Müvâfî, "Fennü'l-münâzara 'inde Necmüddin et-Tüfî: Dirâse fi Ki-

tâb '*Alemü'l-cezel fî 'ilmi'l-cedel*' başlıklı bir makale yazmıştır (*Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb Câmî'atü'l-Kâhire*, LX/1 [2000], s. 47-72). **6. ḩallâlü'l-'uḩad fî beyâni aḩkâmi'l-mu'teḩad (ḩudvetü'l-muḩtedîn ilâ maķāşidi'd-dîn).** Cibrîl hadisi diye bilinen hadis esas alınarak iman, İslâm ve ihsan şeklinde üç bölüme ayrılmış olan eserde inanç esasları, dinî vecibelerin hikmetleri, ihlâsın önemi, riyakârlığın kötülüğü ve tövbenin şartları üzerinde durulmuştur. Tek nüshası Berlin'dedir (Staatsbibliothek, Landberg, nr. 752). **7. Der'ü'l-ḩavli'l-ḩabîḩ bi't-taḩşîn ve't-taḩbîḩ.** Hüsün ve kubuh ile kader meseleleri hakkındadır (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2315; nşr. Eymen M. Şehâde, Riyad 1425/2005). **8. el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâḩişi'l-uşûliyye.** Özellikle akaid ve usûl-i fikh meseleleri esas alınarak yazılmış olup Tüfî'nin vefatından birkaç ay önce tamamladığı son eseridir (nşr. Ebü Âsım Hasan b. Abbas b. Kutb, I-III, Kahire 2002; nşr. Muhammed Hasan İsmâil, Beyrut 2005). Abdurrahman Taş bu eserden hareketle bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (bk. bibl.).

C) Diğer Eserleri. 1. et-Ta'lik 'ale'l-Enâcili'l-erba'a ve't-talik 'ale't-Tevrât ve 'alâ ḩayriḩâ min kütübü'l-enbiyâ'. Dört İncil, Tevrat'ın Tekvîn bölümü ve Kitâb-ı Mukaddes'in diğer bazı kısımlarının (İşaya, Yeremya, Hezekiel, Daniel, Hoşea, Yûnus, Habakkuk ve Malaki) tefsiri olup Hıristiyanlığa reddiye şeklinde kaleme alınmıştır. Eserin edisyon kritiği ve tahlili Leylâ Demîrî (Lejla Demiri) tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır (2008, *A Medieval Muslim Commentary on the Bible: Najm al-Din al-Tuḩfî's Response to the Christians*, Cambridge Üniversitesi). **2. el-İntişârâtü'l-İslâmiyye fî def'i şübeḩi'n-Naşrâniyye.** Adı bilinmeyen bir kişinin İslâm dinine karşı yazdığı reddiyyeye cevaptır (*el-İntişârâtü'l-İslâmiyye fî 'ilmi muḩâreneti'l-edyân*, nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Kahire 1983; *el-İntişârâtü'l-İslâmiyye fî keşfi şübeḩi'n-Naşrâniyye*, nşr. Sâlim b. Muhammed el-Karnî, I-II, Riyad 1999). **3. Mevâ'idü'l-ḩays fî fevâ'idü İmri'i'l-ḩays.** İslâm öncesi Arap şiir ve edebiyatına dair bir eserdir (nşr. Mustafa Uleyyân, Amman 1994). **4. eṣ-Şi'âr 'alâ muḩtâri'l-eṣ'âr** (Zâhiriyye Ktp., nr. 232; Brockelmann, *Suppl.*, II, 134). Bunların dışında Tüfî'ye pek çok eser nisbet edilmekte, ayrıca çok sayıda hadis ve usûl-i fikh eserini ihtisar ettiği belirtilmektedir. Tüfî'nin na't ve methiye türü şiirler de yazdığı bilinmektedir (eserlerinin tam listesi için

bk. Emine Selîm, s. 24-27). Bedreddin ez-Zerkeşi ve Celâleddin es-Süyûtî gibi âlimler üzerinde etkisi görülen Tüfî'nin özelliklerle maslahat anlayışı yakın dönemde Reşîd Rızâ, Cemâleddin el-Kâsîmî, Seyyid Bey ve İzmirli İsmail Hakkı gibi islahatçı müelliflerin ilgisini çekmiş, buna karşılık M. Zâhid Kevserî'nin sert muhalefetiyle karşılaşmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tüfî, *'Alemü'l-cezel fi 'ilmi'l-cedel* (nşr. W. Heinrichs), Wiesbaden 1408/1987, s. 222; a.m.f., *es-Şa'katü'l-gadabiyye fi'r-red 'alâ münkiri'l-'Arabiyye* (nşr. Muhammed b. Hâlid el-Fâzîl), Riyad 1417/1997, s. 396-407; a.m.f., *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhişü'l-usûliyye* (nşr. Ebû Âsım Hasan b. Abbas b. Kutb), Kahire 1423/2002, I-III, tür.yer.; a.m.f., *De'ü'l-kavli'l-kabîh bi't-tahsin ve't-takbîh* (nşr. Eymen M. Şehâde), Riyad 1425/2005, s. 89, 92, 105, 190-191, 220, 346; a.m.f., *Hallâlül-'ukad fi beyânih aḥkâmih-mu'tekad*, Staatsbibliothek, Landberg, nr. 752, vr. 5^{a-b}, 12^{a-b}, 13^a, 27^{a-b}; İbn Ebû Ya'la, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, s. 52; Zehebî, *el-İber*, IV, 44; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefejât* (nşr. Ridvân es-Seyyid), Wiesbaden 1413/1993, XIX, 62-63; a.m.f., *A'yânü'l-aşr* (nşr. Ali Ebû Zeyd v.dğr.), Beyrut-Dimaşk 1418/1998, II, 445-447; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Kahire 1372/1952, II, 366-370; Takyyüddin el-Fâsî, *Târîhu 'ulemâ'i Bağdâd: el-Münteḥabü'l-Muhtâr* (nşr. Abbas el-Azzâvî), Beyrut 1420/2000, s. 48-49; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 154-157; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 599-600; Ebü'l-Yümün el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi't-târîhi'l-Kuds ve'l-Hâil*, Nefes 1388/1968, II, 257-258; a.m.f., *el-Menhecü'l-aḥmed* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaüt v.dğr.), Beyrut 1997, V, 5-7; *Keşfü'z-zunûn*, I, 59, 143, 248, 363, 559, 837, 878, 939; II, 1359, 1738, 1790; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 39-40; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât* (nşr. Esedullah İsmâiliyyân), Kum 1391, IV, 89-90; Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî, *Cilâ'ü'l-ayneyn*, Bulak 1298, s. 23; Brockelmann, *GAL*, II, 132; *Suppl.*, II, 133-134; *Hediyetü'l-'arîfin*, I, 400-401; M. Zâhid Kevserî, *Maḳâlât* (nşr. Râtib Hâkimî), Humus 1388; M. Ebû Zehre, *İbn Hanbel: Ḥayâtühü ve 'aşrüh arâ'ühü ve fikhüh*, Kahire 1981, s. 316-326; D. J. Stewart, *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System*, Salt Lake City 1998, s. 70-72; Emine Selîm, *eṭ-Tüfî el-Bagdâdî ve arâ'ühü'l-belâgiyye ve'n-nakdiyye*, Kahire 1420/1999, s. 15-32; Abdurrahman Taş, *Necmuddin et-Tufî, Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* (yüksek lisans tezi, 2003), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmi'ü's-şerûh ve'l-havâşi*, Ebûzâbî 1425/2004, III, 1632; *Mu'cemül-maḥtûḫâtü'l-mevcûde fi mektebâti İstânbûl ve Ânâḫüti* (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarih yok], I, 567; Lejla Demiri, "Hanbalite Commentary on the Bible: Analysis of Najm al-Din al-Tüfî's (d. 716/1316) Al-Ta'liq", *The Bible in Arab Christianity* (ed. D. Thomas), Leiden 2007, s. 295-313; G. C. Anawati, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours des années 1985-1986", *MIDEO*, XVIII (1988), s. 292-295; C. Gilliot, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours des années 1992 à 1994", a.e., XXII (1994), s. 393; Nâsir Abdürrâzîk el-Mevâfi, "Fennü'l-münâzara 'inde Necmüddin

eṭ-Tüfî: Dirâse fi kitâbi 'Alemi'l-cezel fi 'ilmi'l-cedel", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, LX/1, Kahire 2000, s. 47-72; W. P. Heinrichs, "Naḡm al-Din al-Tüfî on the Incorrect Reading of the Fâtiha and other Thought Experiments", *MUSJ*, LVIII (2005), s. 145-161; a.m.f., "al-Tüfî", *EL²* (Ing.), X, 588-589; Abdülkerim Seber, "Necmeddin et-Tüfî'nin 'el-İksîr fi 'ilmi't-tefsîr' İsimli Eserinin Tefsîr Usûlü Açısından Değerlendirilmesi", *DÜİFD*, sy. 24 (2006), s. 25-59; Ayman Shihadeh, "Three Apologetic Stances in al-Tüfî: Theological Cognitivism Noncognitivism and a Proof of Prophecy from Scriptural Contradiction", *Journal of Qur'anic Studies*, VIII/2, London 2006, s. 1-23.

LEJLA DEMİRİ

□ FIKIH. Tüfî tefsir, hadis ve dil ilimlerine dair eserleri yanında kelâm ve fıkıh usulü alanlarına daha fazla eğilim göstermiştir. Hırâkî'nin *el-Muḥtaşar*'ına yazdığı yarım kalmış bir şerh ile Şâfîiler'den Muzaffer b. Ahmed et-Tebrîzî'nin *el-Muḥtaşar*'ı için kaleme aldığı bir şerhi bulunmakla birlikte fûrû sahasında eser telifiyle daha az meşgul olduğu, ancak kavâid alanında iki eser yazdığı (bu eserlere atıfları için bk. *Şerḥu Muḥtaşari'r-Ravza*, III, 139, 330, 661) anlaşılmaktadır. Tüfî'nin usulle ilgili ana eserleri İbn Kudâme'ye ait *Ravzâtü'n-nâzir*'in muhtasarı ile bu eserin şerhidir (ayrıca *Telḥîşü'l-hâşıl* adlı bir eserinin bulunduğunu kendisi ifade eder, *a.g.e.*, III, 199, 426). Şerhi telif ederken kullandığı usul eserleri (*a.g.e.*, III, 750-751), meseleleri tartışma üslûbu ve çeşitli konulardaki görüşlerinden de anlaşıldığı üzere fıkıh usulü alanında kelâmcı geleneğine yakın bir çizgiyi benimseyen Hanbelî usulcülerini arasında yer alan Tüfî, kendisinden sonra gelen Ali b. Süleyman el-Merdâvî ve İbnü'n-Neccâr el-Fütühî gibi önemli Hanbelî usulcülerini etkilemiştir.

Tüfî bilgi değeri bakımından şer'î hükümleri üç kısma ayırır. Bir bölümü yaratıcının varlığı, tevhid, âlemin hudûsu ve diğer temel itikadî hükümlerde olduğu gibi kat'îdir; bir bölümü zannî ve ihtihadîdir; bir bölümü de kat'î ve zannî arasında bir mertebededir. Tüfî fûrû hükümleriyle fıkıh usulü konularının çoğunun ikinci kısımdan olduğu kanaatinde. Üçüncü kısma örnek olarak ümmetin fırkaları arasında ihtilâflı bulunan akaid konularını verir (*a.g.e.*, III, 616). Şer'î deliller konusundaki bir eserinde Gazzâlî'ye benzer şekilde dört aslî ve dört ihtilâflı delilden bahsederken (*a.g.e.*, II, 5; III, 169) bir diğer eserinde tıpkı Şehâbeddin el-Karâfî'de görüldüğü üzere tartışmalı deliller dahil bütün delillerin on dokuz olduğunu söyler (*el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, I, 209-212). Bu on do-

kuz delil arasında "şer'u men kablânâ"ya yer vermemekle beraber eserlerinde ihtilâflı bir delil olarak ondan da bahseder (*a.g.e.*, III, 296; ayrıca bk. *Şerḥu Muḥtaşari'r-Ravza*, III, 169). Deliller içinde neshin câri olmaması sebebiyle icmâî Kitap ve Sünnet'ten daha kuvvetli bir delil olarak görür (*a.g.e.*, I, 111). Fıkıh "siyâset-i şer'iyye" diye tanımlayan Tüfî'ye göre fıkıhın esasî şeriata saygı, gayesi taat ve adalet, meyvesi âhirette saadettir (*el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, I, 213). Ona göre Kur'an'da bahsedilen hikmet Allah'ın varlığını, O'nun hakkında câiz olanı ve olmayanı ve O'nunla nasıl ilişki kurulacağını tanıtmaya götüren ilim olup bunu da usulü'd-dîn, fıkıh, ah-lâk ve kalp amelleri ilmi incelemektedir; hikmetin rükünlerini teşkil eden bu üç ilmin sahipleri kelâmcılar, fakihler ve muhakkik sülûlerdir (*a.g.e.*, I, 362-363). Kelâm ve fıkıh usulü konularında delil olarak kullanılan veya kullanılabilecek âyetleri incelediği son eseri *el-İşârât*'ta usulü'd-dîn-de kader, fıkıh usulünde umum ve husus mevzularının Kitap ve Sünnet'te çokça rastlanan genel ve kapsamlı konular olduğunu, kader mevzuunda müstakil bir eser yazdığı gibi umum ve husus konusunda da bir eser yazmak istediğini, ancak bundan vazgeçip konuyu bu eserde ele aldığını söyler (*a.g.e.*, I, 214); umum ve hususla ilgili özet bilgi verir (*a.g.e.*, I, 224-232). Eser boyunca âyetlerin tefsirinde başta umum ve husus olmak üzere usul konularına değinir (meselâ bk. *a.g.e.*, I, 273-276, 285-290, 295-296, 305-307; II, 42-46, 49-56, 239-242, 293-394; III, 30-31, 227, 330-332). Arapça dil ilimlerini öğrenmenin gerekliliğine tahsis ettiği bir başka eserinde şer'î hükümleri bilmede Arapça'nın önemine vurgu yapar, kendi döneminde bazı kimselerin dil eğitimini küçümsemesinden yakınır ve ictihad derecesinin taklidden daha üstün olduğunu, bu dereceye ulaşmak için dil ilimlerini bilmenin gerekliliğini belirtir. Fakihlerin fıkıh usulü bilmelerinin farz olduğunu, fıkıh usulünün kelâm, Arap dili ve bir ölçüde fûrû bilgisine dayandığını söyler (*eṭ-Şa'katü'l-gadabiyye*, s. 266-279).

Modern dönemde Tüfî'nin tanınmasına yol açan yönü maslahatla ilgili görüşleridir. Tüfî maslahata riayeti fıkıh usulündeki delillerden biri, hatta muâmelât sahasında en muteberi olarak görmüş ve buna bağlı yeni bir ictihad metodu önermiştir. Nevevî'nin *el-Erba'în* adlı eserinin şerhinde, "Zarar vermek de zarara zararla mukabele etmek de yoktur" hadisini (İbn Mâce, "Aḥkâm", 17) incelerken orta-